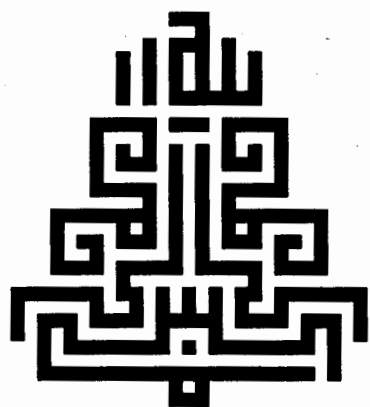

مكتبة جامعة القاهرة

کتاب فیضانِ

تصنيف : تاريخ
مؤلف : عبد الحليم
موضوع : تاريخ

www.molapub.com

[molapub](https://www.instagram.com/molapub)

<https://t.me/molapub>

مرآة السالكين في الصلوة

كوثر همداني
على نقى بن محمد

تصحيح و تحقيق
محمد رجا صاحب دل
وحيد محمودى

انصار مولى

سرشناسه : کوثر همدانی، محمدرضا بن همدانی، ۱۲۲۷ق.
 عنوان و نام پدیدآور : مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة / محمدرضا بن همدانی کوثر همدانی،
 تصحیح و تحقیق محمدرضا صاحب‌دل، وحید محمودی.
 مشخصات نشر : تهران، مولى، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری : سی و هشت، ۲۱۸ ص.
 شابک : 978-600-339-112-3
 وضعیت فهرست نویسی : فبا
 موضوع : تفاسیر عرفانی -- قرن ۱۲ق.
 موضوع : 19th century -- Qur'an -- Mystical hermeneutics
 موضوع : نماز
 موضوع : Salat
 شناسه افزوده : صاحب‌دل، محمدرضا، ۱۲۶۲ - . مصحح
 شناسه افزوده : محمودی، وحید، ۱۳۶۶ - . مصحح
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۸:۴۹۲/ک/۱۸۶ BP
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۵۳
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۳۳۳۸۸۰

انتشارات مولی

تهران: خیابان انقلاب-چهارراه ابوریحان-شماره ۱۱۵۸، تلفن: ۶۶۴۰۹۲۴۳-نمابر: ۶۶۴۰۰۰۷۹

وب سایت: www.molapub.com • اینستاگرام: molapub • تلگرام: molapub • ایمیل: molapub@yahoo.com

مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة • علی نقی بن محمدرضا کوثر همدانی

تصحیح و تحقیق: محمدرضا صاحب‌دل، وحید محمودی، اعضای هیئت علمی پژوهشکده تطبیق و توسعه علوم انسانی (ست)

چاپ اول: ۱۳۹۸-۱۴۴۰ • ۵۲۰ نسخه • $\frac{۳۰۵/۱}{۹۸}$

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۳۹-۱۱۲-۳ ISBN: 978-600-339-112-3

خوشنویسی: استاد حمید عجمی

حروفچینی: دریاچه کتاب • چاپ: دیداور • صحافی: نوری

کلیه حقوق مربوط به این اثر محفوظ و متعلق به انتشارات مولی است

۶۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

نه	پیشگفتار
سیزده	مقدمه
پانزده	زندگی نامه میرزا علی نقی بن محمدرضا همدانی
هفده	آثار
بیست	نسخه شناخت مرآة الهداة
بیست و یک	هدف از تألیف مرآة الهداة
بیست و دو	وجه تسمیه رساله
بیست و دو	روش تصحیح
بیست و چهار	ساختار رساله
بیست و چهار	منبع شناخت
بیست و شش	تحلیل محتوای رساله
سی و یک	منابع و مأخذ مقدمه
سی و سه	تصاویر
۱	مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة
۲	هر یک از پنج نماز متعلق به یکی از خمسة النجاست
۴	احادیث داله بر اینکه نماز، حقیقت معصومین است
۵	تأسیس
۷	هر رتبه از مراتب وجودی انسان را در طریق بندگی تکالیفی است
۱۲	نکته اجمالیه
۱۹	مزید توضیح
۲۸	استنباط
۵۵	کشف غطاء
۵۸	بیان سرّ

شش / مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة

- ۷۶ اشاره اول در بیان اینکه در نماز قیام به چه سبب مقرر آمده
- ۷۷ اشاره دوم در بیان اینکه چرا در قیام، قرائت حمد و سوره برقرار شد؟
- ۸۰ تحقیق کلامی و تفصیل الهامی
- ۸۲ باب اول: در ذکر اشارات و رموز آیه والی هدایه بِسْمِ اللَّهِ
- ۹۳ مقصود از کلمه «بالباء ظهر الوجود» محمد محمود و آل اطهار هستند
- ۹۴ کلمه «بالباء ظهر الوجود» بر حضرت محمدی و کلمه «والباقية تميز» بر حضرت علوی
- ۹۵ اول چیزی که در (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ذکر شده باید محمد و آل محمد باشند
- ۹۶ دلالت آیه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ به اینکه علی (علیه السلام) خلیفه بلا فصل است
- ۹۸ اشاره عرفانیّه و حکمت عقلانیّه
- ۱۰۸ مناسبات حرف «نون» با خصایص ظاهر از حضرت صادق (علیه السلام)
- ۱۱۵ طور آخر
- ۱۱۶ نظم جلی
- ۱۲۰ ایقاظ
- ۱۲۶ اشارات اسم اقدس «الله» بر معصومین به وضعی بس قریب
- ۱۳۰ باب دوم: اسامی معصومین چرا هفت اسم مبارک آمده و اسامی ائمه شش اسم
- ۱۳۱ حروف اسامی مبارکه معصومین بر ائمه اثنی عشر به نظمی عجیب
- ۱۳۴ باب سوم: اشارات سورة حمد بر ایشان و تطبیق آن با (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)
- ۱۳۵ اشارت کلمه «الحمد» بر ایشان (علیهم السلام)
- ۱۳۶ اشاره کلمه «الحمد» به حسب معنی
- ۱۳۸ دلالت لفظ توحید بر خمسة النجباء و دوازده امام (علیهم السلام)
- ۱۵۱ باب چهارم: در ذکر بعضی از اسرار و اشارات سورة مبارکه توحید
- ۱۶۳ باب پنجم: بیان اشارات سورة إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ بِرِيشَان
- ۱۶۴ بیان اشارات (وَمَا أَزْوَاجُ مَا ثَمِلَةٌ أَفْكَرُ) به چهارده معصوم و خمسة النجباء (علیهم السلام)
- ۱۶۴ اشاره کلمه (سَلَامٌ) بر دوازده امام به ترتیب عجیب
- ۱۶۶ باب ششم: اشارات ذکر رکوع بر ایشان و اسرار رکوع
- ۱۶۷ اشارات ذکر رکوع بر ایشان
- ۱۶۸ اسرار کلمه «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ» بر ایشان
- ۱۶۹ اشاره بَيِّنَةٌ «لِمَنْ حَمِدَهُ» به ائمه اثنی عشر به نظمی عجیب
- ۱۷۱ باب [هفتم]: اشارات ذکر سجود بر ایشان
- ۱۷۲ اسرار عالم سجود
- ۱۷۳ کلیت آن حضرت نسبت به تمامی عوالم وجود
- ۱۷۴ اشارت ذکر سجود به محمد و آل محمد

فهرست مطالب / هفت

- ۱۷۵ اشارات «بَحْوَلِ اللَّهِ أَقْوَمُ وَ أَقْعَدُ وَ أَزْكَعُ وَ أَشْجَدُ» بر معصومین (علیه السلام)
- ۱۷۶ سبب کثرت اذکار در دو رکعت اول و کمی آنها در دو رکعت آخر
- ۱۷۶ اشارات «سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ»
- ۱۷۸ باب هشتم: در بیان اشارات ذکر تشهد
- ۱۸۶ اشارات بَيْنَهُ «بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ» بر ایشان
- ۱۸۶ اشارات بَيْنَهُ «بِسْمِ اللَّهِ» بر دوازده امام (علیهم السلام) به نظم عجیب
- ۱۸۶ اشارات «وَ الْأَسْمَاءُ الْخُسْنَى» به چهارده معصوم و خمسة النجباء
- ۱۸۶ اشارات «وَ خُذْهُ لَا شَرِيكَ لَهُ» بر دوازده امام (علیهم السلام)
- ۱۸۶ اشارات «وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ» بر دوازده امام و چهارده معصوم (علیهم السلام)
- ۱۸۷ اشارات «وَتَقَبَّلْ شَفَاعَتَهُ فِي أَهْلِهِ» بر ائمه اثنی عشر و چهارده معصوم (علیهم السلام)
- ۱۸۸ باب نهم: در اشارات ذکر سلام
- ۱۸۸ اشارات «السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ»
- ۱۸۹ اشارات «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ» بر ایشان
- ۱۹۰ اشارات «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ»
- ۱۹۱ باب دهم: اذان چرا هفت عنوان و هشت فصل است و اشارات آنها
- ۱۹۱ در بیان اینکه چرا ابواب جنت هشت و جهنم را هفت باب است
- ۱۹۲ اشارات کلمات اذان بر ایشان
- ۱۹۳ اشارات «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» بر ایشان
- ۱۹۴ اشارات کلمه «حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ» بر ایشان
- ۱۹۵ بیان اشارات کلمه «حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ» بر ایشان
- ۱۹۶ بیان اشارات کلمه «حَيَّ عَلَى خَيْرِ الْعَمَلِ» بر ایشان
- ۱۹۶ اشارات «قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ» بر ایشان
- ۱۹۷ یادداشت ها
- فهارس
- ۲۱۱ فهرست آیات
- ۲۱۴ فهرست اعلام و اصطلاحات
- ۲۱۷ فهرست کتابها
- ۲۱۷ فهرست اماکن

نَمَلَّةٌ جَائَتْ بِرِجْلٍ مِّنْ جَرَادٍ تُو سَلِيمَانِی کُن ای عَالِیْ نِهَادِ
ایْن مَحَقَّر تَحْفَه رَا بِهَنْدِیرِ اَزُو مَرْتَفَع کُن دَهْشْت و تَشْوِیرِ اَزُو
چند از این جرئت بود خوار و خجل عُدْر خود خواه ازین جَهْدُ الْمَقِلِ

مرقع نی نامه جامی، ص ۸۲

پیشگفتار

در اسلام، دو صورت مختلف از نیایش وجود دارد؛ نخستین آن «دعا» است که از جمله مناسک نیست و دیگری «صلاة» است که از جمله عبادات آیینی به شمار می‌رود و از آن به عنوان «تجلی صغیر»^۱ از ارتباط مثالی با پیامبر و خدا تعبیر شده است.^۲ در یک نگرش به نماز، این فریضة الاهی صرفاً به واسطه کارکردهایش همچون شفاعت اهل آن، مورد بررسی قرار گرفته است و در نگرش دیگر نماز و معنای آن بماهو نماز، مورد مذاقه قرار گرفته است و این معناکاوی‌های ژرف در حقیقت نماز صورت نمی‌گیرد مگر آنکه بتوان سرچشمه‌ای لایتناهی برای آن متصور شد؛ همچنانکه ابوالقاسم نصرآبادی متوفی قرن چهارم هجری، در بیان ویژگی‌های نماز بیان می‌کند: «خدا پیامبرش را بی‌واسطه به آن [= نماز] مأمور فرمود و عبادتی که به امر بی‌واسطه باشد، آن را مزیتی بیش از عبادت با واسطه است»^۳ و همین گستره معنایی سبب می‌شود تا گروهی همچون عرفا و صوفیه که همواره نگرش دو بُعدی ظاهر و باطن را به تمام وقایع و حقایق دارند، آن را به ساحت نماز نیز تسری دهند.

از جمله نتایج این نگرش آن است که احوال نمازگزار را در حین نماز، اثرگذار در زندگی پسینی وی تلقی می‌کنند و گفته‌اند: «آنگونه در تابوت خواهی بود که در

1. Mikro-Manifestation

۲. ن. ک: نصر حامد ابوزید، محمد(ص) و آیات خدا، ص ۶۵.

۳. قشیری، کتاب المعراج، ص ۲۱۴.

قیام نماز بوده‌ای! در سرازیر قبر چنان خواهی بود که در رکوع نماز بوده‌ای! و آنچنان در قبر مستقر خواهی شد که در سجده نمازت بوده‌ای!»^۱

در سنت اسرار الصلاة نگاری عرفانی که دوره اولیه آن با حارث محاسبی (متوفی ۲۴۳ق.) با نگارش رساله فهم الصلاة آغاز و با ابوطالب مکی (متوفی ۳۸۶ق.) در فصول یازده تا پانزده از قوت القلوب^۲ و ابوحامد غزالی (متوفی ۵۰۵ق.) در رساله اسرار الصلاة و مهمانها و رکن اول از عبادات^۳، اصل چهارم کتاب کیمیای سعادت^۴ ادامه می‌یابد، رویکرد معرفت‌شناسانه غالب است و این رویکرد تا عصر ابن عربی (متوفی ۶۳۸ق.) ادامه دارد، اما او در باب شصت و نهم فتوحات مکیه با عنوان «فی معرفة اسرار الصلاة و عمومها»^۵ بارویکرد وجودشناسانه به تبیین اسرار نماز پرداخته است.

ظاهرأ رویکرد انسان‌شناسانه شیعی به اسرار الصلاة از اواخر قرن ۱۱ هجری با قاضی سعید قمی (متوفی ۱۱۰۷ق.) در رساله روح الصلاة آغاز و در تبیین اسرار ارکان نماز علاوه بر حدیث معراج بر احادیثی تأکید می‌شود که در آن به‌طور ضمنی به جنبه تکوینی و فراخلقی امام و پیوند او با نماز اشاره شده است.^۶ این رویکرد با سیدکاظم رشتی (متوفی ۱۲۵۹ق.)، معروف‌ترین شاگرد شیخ احمد احسائی (متوفی ۱۲۴۱ق.) که آثار او بازگوکننده افکار شیخیه است، منطبق می‌یابد. این در حالی است که در آثار پسینی این دوره، به ویژه در رساله مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة این رویکرد نمود خاصی می‌یابد و به صراحت ادعا می‌شود که نماز همان حقیقت معصومین (علیهم السلام) است.

در این میان برخی این نوع نگرش را سبب «دوری بیش از پیش از تفکر خردگرایانه و غلتیدن در انواع مختلف الهیات مظاهرگرایانه» تلقی کرده‌اند و آبشخور آن را از جهان‌بینی ابن عربی و ادبیات او دانسته‌اند. رویکردی که جریان شیخ احمد احسائی و شیخیه در شعله‌ورتر شدن آن در ذهن و زبان جامعه ایرانی

۲. ج ۱، صص ۵۲-۸۵

۴. ج ۱، صص ۱۵۹-۱۸۵

۱. نفری، الواقب، ص ۱۰۸.

۳. ج ۱، صص ۲۶۰-۳۷۷

۵. ج ۱، صص ۴۵۷-۵۴۶

۶. ر.ک: قاضی سعید قمی، الاربعینات لکشف اسرار القدسیات رساله روح الصلاة،

صص ۵۲-۵۳

اثرگذار بوده است. اما باید دانست که محو کردن و یا نادیده گرفتن این دست
مواریث و یا ارائه یک روایت بریده و تقطیع شده از این آثار هیچ کمکی به
برانگیختگی تفکر در میان ایرانیان نمی‌کند، بلکه باید روایتی کامل و بی‌غرض ارائه
کرد تا در پایان بتوان با تحلیل چارچوب فکری حاکم بر این آثار و نیز بررسی
بن‌مایه‌های شکل‌دهنده آنها به نتیجه متقنی دست یافت و این همان دغدغه
مصححان کتاب حاضر است.

تشکر و سپاس

بر خود فرض می‌دانیم از جناب آقای سیدمصطفی شجاعی مسئول بخش نسخ خطی کتابخانه آستان مقدس احمدی و محمدی (علیهما السلام) شیراز که همدلانه نسخه موجود در آن کتابخانه را در اختیارمان گذاشتند؛ و همچنین از سرکار خانم حمیده قمری که در حروف‌نگاری اولیه، اهتمام و سعی فراوان داشتند و نیز از دوست فاضل و فرهیخته‌مان جناب آقای محمدعلی طاوسی که نکات ارزشمندشان در بهبود مقدمه بسیار کارآمد بود تشکر کنیم. خانم‌ها سیده‌بشری صهری و نرگس بابایی که در بررسی نهایی آیات و روایات و منابع و مأخذ همکاری مدقانه داشتند کمال تشکر و امتنان را داشته باشیم. علاوه بر آن از جناب آقای مفید و دست‌اندرکاران فرهیخته انتشارات وزین مولی که طبع و نشر این اثر را عهده‌دار شدند، سپاس آوریم.

از خوانندگان بافضل و گرامی تقاضا داریم که ما را از نظرات، انتقادات و ارشادات خود بی‌بهره نگذارند.

رمضان المبارک ۱۴۳۹ قمری برابر با خرداد ماه ۱۳۹۷ شمسی

محمد رجا صاحب‌دل - وحید محمودی

rajasahebdel@gmail.com - v.mahmodi66@gmail.com

مقدمه

میرزا علی نقی بن محمدرضا همدانی در رساله مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة بر آن است تا با تفسیر و تأویل نماز، از مقدمات تا مؤخرات، از یک حقیقت و معنای متعالی سخن به میان آورد. در همین مسیر او از اسرار و رموز اعداد، حروف، الفاظ و اسماء بهره برده است که در اصطلاح علم سیمیاء (از شاخه های علوم غریبه یا خَفِیّه)^۱ نامیده می شود.

پیشینه این نوع نگرش از قدمتی طولانی برخوردار است چنانکه در این باره از تمدنهای باستان، همچون بابلی، عبرانی، یونانی، مصری و هندی آثار و نوشته هایی در دسترس است. اما در جهان اسلام علوم غریبه میراث بابل، ایران، مصر، اسکندریه و

۱. شیخ بهایی در یک نگرش کلی علوم را به دو دسته جلیّه (= آشکار) و خَفِیّه (= پنهان) تقسیم و اینگونه تعریف کرده است: علوم جلیّه آن دسته علمی هستند که در میان دانش پژوهان و مدارس و مجالس علمی متداول است و علوم خَفِیّه که در مجموع بر پنج علم (۱) کیمیاء (= علم تبدیل قوای اجرام معدنی تا ظاهر شود طلا و نقره)؛ (۲) لیمیاء (= علم طلسمات و کیفیت تمزیج قوای فاعله عالیّه با قوای مفعوله ساقله)؛ (۳) هیمیاء (= علم تسخیرات و معرفت احوال سبعة سیاره از حیثیت تصرف ایشان در قوایل سفلی و دَعَوَات و خواتیم و بخورات و تسخیرات روحانی و عزایم جنیان و معرفت اقداح و منازل)؛ (۴) سیمیاء (= علم خیالات و تصرف در خیال مُقَبَّد تا إحداثِ مَثَلاتِ خیالیّه)؛ (۵) ریمیاء (= علم شعبده و معرفت قوای جواهر ارضیّه و مزاج آن با یکدیگر) تعلق می گیرد و شرح علوم خَفِیّه را در کتابی قطور تحت عنوان «کُلّه یر» نگاشته است. این عنوان از کنار هم قرار گرفتن حرف اول علوم خَفِیّه پنجگانه حاصل می شود. اذ کایی، پرویز، دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲۰، ص ۳۵۹.

عربستان دانسته شده است.^۱ ابوهاشم عبدالله بن محمد حنفیه (متوفی ۹۸ یا ۹۹ ق.) نخستین کسی بود که برای عدد دوازده رمز و راز خاص قائل شد^۲ اما در دوره امویان مغیره بن سعید (متوفی ۱۱۹ ق.)، مبتکر ترکیب بینش عددی و حرفی در تاریخ اسلام و بنیان‌گذار اولین مکتب حروفی در اواخر قرن اول و اوایل قرن دوم قلمداد شده است.^۳ آراء و اندیشه‌های مغیره بر باطنی‌گرایی اسماعیلیه نخستین اثرگذار بود.^۴

از اسرار حروف در عرفان نیز سخن به میان آمده است و عارفان برای تبیین برخی از یافته‌های خویش از آن بهره برده‌اند. ابن خلدون در مقدمه‌اش، آنجا که از علم حروف صحبت می‌کند، در کنار نام احمد بن علی البونی^۵ (متوفی بعد ۶۲۷ ق.) به ابن عربی (متوفی ۶۳۸ ق.) اشاره می‌کند و می‌گوید: «علم حروف از شاخه‌های علم سیمیاست که احمد البونی و ابن عربی هر دو آثاری در این زمینه نوشته‌اند.^۶ ابن عربی با اختصاص دادن بابهای دوم تا هفتم کتاب فتوحات مکیه به علم سیمیا، باورمندی خود را به این علم بیان می‌کند. علاوه بر این، رسائلی هم در این موضوع از او موجود است که برخی از آنها عبارت‌اند از: توجهات الحروف^۷، المبادی و الغایات^۸. «حروف عالیات» از جمله مباحث مطرح در عرفان نظری و عبارت است از شئون ذاتی موجودات در غیب‌الغیوب، مانند درخت در هسته؛ ابن عربی گفته است:

۱. همانجا.

۲. بهرامی، روح‌الله، مغیره بن سعید و ظهور اندیشه حروف‌گری در عصر امویان، مجله مطالعات تاریخ اسلام، سال دوم، شماره ۵، تابستان ۱۳۸۹، ص ۳۹.

۳. همان، صص ۳۰-۳۱ و ۳۹. ۴. همان، ص ۴۵.

۵. ابوالعباس احمد بن علی بن یوسف قرشی البونی معروف به احمد بن علی البونی، ملقب به محیی‌الدین، تقی‌الدین و شرف‌الدین، نویسنده سده هفتم ق. از اهالی بندر بونه (عنابه کنونی) در کشور الجزایر و از اکابر و دانشمندان علوم غریبه بوده است. ن. ک: دانشنامه بزرگ اسلامی، ذیل مدخل بونی. ۶. ابن خلدون مقدمه، ج ۲، ص ۲۸۲.

۷. رک: ابن عربی، مجموعه رسائل، ج ۱، ص ۶۲۳.

۸. ابن عربی در فتوحات مکیه (صص ۵۳، ۵۸، ۶۵، ۷۷، ۱۹۰) به این کتاب اشاره کرده است و مخاطب خود را به آن ارجاع می‌دهد.

كنا حروفاً عاليات لم نقل متعلقات فنى ذرى اعلی القل
انا انت فيه و نحن انت و انت هو والكل فى هو هو فصل عن وصل^۱

همچنین «حرف» آن است که حق به آن با عارف سخن می‌گوید و او را مورد خطاب قرار می‌دهد. صوفیان درباره حروف خاصه و مقطعه قرآن و تطبیق آن با عدد سماوات و افلاک و آثار و نتایج آن نیز مکتوبات و نوشته‌های بسیار دارند.

مطالب مذکور درباره علم سیمیا به منظور نمایاندن پیشینه این علم در تفکر اسلامی و به ویژه در عرفان اسلامی بود تا خوانندگان محترم کمی با رویکرد و روش کتاب حاضر در تبیین مدعاهای مؤلف آشنا شوند.

زندگی‌نامه میرزا علی‌نقی بن محمدرضا همدانی

وی در یکی از خاندانهای سرشناس همدان دیده به جهان گشود؛ خاندانی که بزرگان‌ش به دلیل دارا بودن مهارت در علوم اسلامی از جایگاه رفیعی در قرون سیزده و چهارده برخوردار بودند. از تاریخ ولادت او اطلاعی در دست نیست. پدرش محمدرضا بن محمدامین همدانی (متوفی ۱۲۴۷ ق.) هم صاحب تفسیر الدرّ النظیم فی تفسیر القرآن‌الکریم^۲ است و هم در مسائل کلامی و اعتقادی آثاری مانند ارشاد المصلین فی اثبات النبوة الخاصة و اثبات نبوت خاصه را به رشته تحریر در آورده است. او علاوه بر این دستی بر شعر و شاعری هم داشت و آثاری را همچون نامه دلتواز، دیوان کوثر همدانی سروده است.^۳

آقا بزرگ از میرزا علی‌نقی همدانی با عنوان «عالم کامل»^۴ و مرعشی نجفی از او با لقب «علّامه» یاد کرده‌اند^۵ که نشان از تعالی علمی و عملی او دارد.

۱. حمزه فناری. شرح رباعی. تصحیح و ترجمه، محمد خواجوی. ص ۴۵.

۲. این تفسیر در دست تصحیح مصححان اثر حاضر است.

۳. اسلامی، محمدجعفر، بلاشناخت آثار علمی خاندان همدانی در قرن ۱۳ و ۱۴ ق.، پیام بهارستان، شماره

۲۴، صص ۲۲۵-۲۲۷. ۴. الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۱، ص ۴۰.

۵. اسلامی، محمدجعفر، همان، پیام بهارستان، شماره ۲۴، ص ۲۲۹.

از سوی دیگر محمدرضا (متوفی ۱۳۱۸ ق.) فرزند میرزا علی نقی همدانی نیز از علمای برجسته بود و شاید بتوان مهمترین اثر وی را هدیه النملة الی مرجع الملة دانست که بنا به گزارش مرعشی نجفی اولین رساله مستقل در ردّ شیخیّه است.^۱

از حیات علمی و اساتید وی اطلاعی در دست نیست. وی بنابر برخی از گزارش‌ها، از طرف پدرش، حاج آقا محمدرضا همدانی مشهور به کوثر علی‌شاه، در طی سفری که به کرمان داشت به عنوان جانشین معرفی شد.^۲ عنوان طریقتی وی جنت علی‌شاه^۳ و یا به قول دیگر ساغر علی‌شاه بوده^۴ است. هر چند این جانشینی^۵ و انتساب او به طریقه نعمت‌اللّٰهیه از سوی فرزندش محمدرضا بن علی نقی همدانی در کتاب النکوة المکیة انکار شده است و او را از ارباب عرفان و حکمای با ایقان معرفی می‌کند و می‌گوید:

نسبت تصوف به کسانی که مقبول تمام اهل عصر سابق و حالند، محض فضولی و بی‌خردی است و حضرات رضوان مآب تاج‌الحاج محمدرضا الهمدانی که جدّ مؤلف هدیه است و همچنین والد ماجدش از بزرگان ارباب عرفان و حکمای با ایقان بوده‌اند و کتب و رسائل و مراتب ایشان به تار تنیدن عناکب خان‌زاده پوشیده نمی‌شود.^۶

میرزا علی نقی همدانی به مدت ۴۹ سال سرپرستی امور پیروان خود را بر عهده داشت^۷

۱. همو، هدیه النملة الی مرجع الملة اولین رساله مستقل در ردّ شیخیه، کتاب ماه دین، شماره ۱۸۸، ص ۳۷.

۲. همانجا.

۳. شیرازی، محمد معصوم، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۲۶۶.

۴. آزمایش، سید مصطفی، درآمدی بر تحولات تاریخی سلسله نعمت‌اللّٰهیه در دوران اخیر، ص ۲۱.

۵. زین‌العابدین صفوی گنجوی، شرح حال عرفا، صوفیه و زهاد از کتاب تحفة الالباء فی تذکرة الاولیاء، و الشرفاء، ص ۳۷۳.

۶. اسلامی، محمد جعفر، باز شناخت آثار علمی خاندان همدانی در قرن ۱۳ و ۱۴ ق، پیام بهارستان، شماره ۲۴، ص ۲۲۹.

۷. آزمایش، سید مصطفی، درآمدی بر تحولات تاریخی سلسله نعمت‌اللّٰهیه در دوران اخیر، ص ۲۱.

تا اینکه در ظهر پنجشنبه ۲۲ رجب ۱۲۹۶ ق.^۲ یا ۱۲۹۷ ق.^۳ در همدان درگذشت و پیکرش در قبرستان باباطاهر عریان دفن شد. بیگم خانم، ملقب به جان باجی، دختر فتحعلی شاه، از جمله مریدان او بود و همه ساله مبلغی برای متولی و قاری و اسباب روشنایی آن بقعه می فرستاد.^۴

از او سه فرزند در صفحه روزگار برجا ماند: محمدرضا بن علی نقی (۱۲۶۱ ق.) - ۱۳۱۸ ق.)^۵، میرزا محمدحسین^۶، میرزاتقی (متوفی ۱۳۳۲ ق.)^۷.

آثار

۱. آیات الائمة: کتابی به فارسی در اثبات امامت شیعه و استخراج این معنا از زُبر و بیّنات^۸ قرآن بر پایه قواعد علوم غریبه. این کتاب دارای یک مقدمه و پنج باب است؛ مقدمه در بیان احاطه قرآن بر تمامی علوم است و در ذیل آن تمهیدی در ذکر این که ولایت ائمه اطهار (علیهم السلام) در قرآن به طریق اشارات و رموز است و تصریح در قرآنی که امیرالمومنین علی (علیه السلام) جمع کرده بود. مؤلف در باب پنجم با آشنایی به زبان عبری، قسمتهایی از عهدین را در این کتاب می آورد و از آنها بر ولایت ائمه اثنا عشر (علیهم السلام) استدلال می کند. نسخه ای از این کتاب به شماره ۱۶۸۵ در کتابخانه مجلس موجود است که احتمال

۱. برابر با ۲۱ تیر ۱۲۵۸؛ پس از تبدیل تاریخ از قمری به شمسی، روز شنبه مشخص می شود نه پنجشنبه.

۲. شیرازی، محمد معصوم، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۲۶۶.

۳. آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۱، ص ۴۰.

۴. شیرازی، محمد معصوم، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۲۶۷.

۵. امین، محسن، اخیان الشیعة، ج ۹، ص ۲۸۱.

۶. آقابزرگ تهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۱۴، ص ۱۲۵.

۷. همان، ج ۲۶، صص ۱۷۲-۱۷۳.

۸. حروف بیست و هشتگانه چون ملفوظ شود حرف اول آن را زُبر و باقی آن را بیّنات گویند. مانند «الف» که حرف اول آن زُبر و «لام» و «فاء» بیّنات آن است. و مانند «سین» که حرف اول آن زُبر، و «یاء» و «نون» بیّنات آن است و به اصطلاح ایشان زُبر ظاهر حرف و بیّنات باطن آن است که از تلفظ ظاهر می شود.

می‌رود ناقص باشد. به گزارش آقابزرگ، او نسخه‌ای از این کتاب را در دست نوه ایشان، حاج محمد بن الحاج آقارضا دیده است.

۲. اوصاف القرى فی صفات الأولیاء: موضوع کتاب سیر و سلوک عرفانی و به زبان فارسی است. نسخه‌ای از این کتاب در ۱۶۸ برگ به تاریخ کتابت ۱۸ جمادی الثانی ۱۳۱۶ در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۶۹۴۶ موجود است.

۳. آداب نماز: این کتاب که به فارسی است و آداب و اسرار نماز را به روش عرفانی با استفاده از اخبار ائمه طاهرین (علیهم السلام) بیان کرده است. مؤلف در آغاز رساله گفتگویی در توحید و تجرید نیز آورده است. نسخه‌ای از این کتاب به خط مؤلف در کتابخانه مرعشی نجفی به شماره ۹۲۳۹ موجود است. کتاب دیگری با عنوان اسرار الصلاة در دو کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۴۵۸ و گلیایگانی به شماره ۵۷ پ - ۱۶۰ پ - ۳۰۶ موجود است که ظاهراً هر دو، یک کتاب هستند و اختلاف فقط در نام کتاب است. از آنجاکه کاتب نسخه مرعشی خود مؤلف است، شایسته است که آداب نماز در فهرست آثارش ذکر شود.

۴. حفظ الصلوة: این کتاب در موضوع طب به درخواست امیرزاده جلال‌الدین میرزا^۱ (م ۱۲۸۹ ق) در پنج فصل و یک خاتمه به فارسی در سال ۱۲۹۷ ق. نوشته شده است و فهرست اجمالی آن عبارت است از: فصل اول در آداب خواب و بیداری، فصل دوم در آداب حرکت و سکون، فصل سوم در آداب تغذیه، فصل چهارم در

۱. جلال‌الدین میرزای قاجار (متوفی ۱۲۸۹ ق. برابر ۱۲۵۱ ش.)، تاریخ‌نگار و آزاداندیش ایرانی، پنجاه و پنجمین پسر فتحعلی‌شاه قاجار از زنی گُرد به نام همای‌خانوم اهل مازندران است. همای‌خانوم خود از سواد بی‌بهره نبود و بر آموزش پسر و گرایش او به غرب تأثیر داشت. جنرال‌الدین میرزا در کنار میرزافتحعلی آخوندزاده از پیشروان و بنیانگذاران ناسیونالیسم ایرانی است و افکارش بر روشنفکران پس از خود همچون میرزا آقاخان کرمانی و عبدالرحیم طالبوف و زین‌العابدین مراغه‌ای، تأثیر داشته است. او نخستین ایرانی است که پیشنهاد «تشکیل هیأتی برای وضع لغات جدید» مطرح کرده است که به معنایی مقدمه تشکیل فرهنگستان بشمار می‌رود. او همچنین از نخستین کسانی است که شیوه تاریخ‌نگاری ایرانی را متحول کرد. وی علاوه بر همدلی با آخوندزاده، از پیشروان تجدد در ایران، به مثابه حلقة اتصال وی با همفکران و همدلان وی عمل می‌کرده است.

آداب سفر، فصل پنجم در آداب تغذیه پیران سالخورده، خاتمه در بعضی امور مناسب مزاج. نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه مرعشی نجفی به شماره پ - ۱۲ پ - ۶۴۲۱ موجود است.

۵. مواظظ کوثر همدانی: این کتاب به زبان فارسی و دارای مباحث اخلاقی، پند، اندرز و نصایح است که به روش عرفانی از احادیث اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم‌السلام) جمع‌آوری شده است. وی در اثنای مطالب، اشعاری از خود و پدرش می‌آورد. نسخه‌ای از این کتاب در کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۴۵۷ نگهداری می‌شود.

۶. نصیحت‌نامه: موضوع کتاب، عرفان و تصوف است و به زبان فارسی نوشته شده است. نسخه‌ای از این کتاب در ۱۸۵ برگ به خط مؤلف در کتابخانه دانشگاه تهران به شماره ۳۰۲۸ موجود است.

۷. منشآت: موضوع کتاب نامه‌هایی به زبان فارسی است که ایشان به مقامات دولتی نوشته‌اند. نسخه‌ای از این کتاب در ۱۴۳ برگ در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۷۰۵۳ نگهداری می‌شود.

۸. پاسخ و پرسش: کتابی است پیرامون مباحث گوناگونی که از علی‌نقی همدانی سؤال شده است. نسخه‌ای از این کتاب در صد صفحه در کتابخانه نوربخش تهران به شماره ۶۶ نگهداری می‌شود.

۹. انوار الحقیقة فی اسرار الشریعة: موضوع کتاب عرفان و تصوف و به زبان فارسی است. نسخه‌هایی از این کتاب در کتابخانه مدرسه آیت‌الله‌العظمی بروجردی به شماره ۴۹/۲ در ۲۲۹ برگ و کتابخانه مرکز احیاء التراث الاسلامی به شماره ۱۷۸۱۲/۲ به صورت عکس موجود است.

۱۰. تأویل جیل در قرآن: این کتاب به زبان فارسی نوشته شده است. نسخه‌ای از آن در تاریخ ۱۲۴۸ توسط علی‌نقی بن شیخ کتابت و در کتابخانه مجلس به شماره ۲۹۱۳/۳ موجود است.

۱۱. روضة‌الواعظین: کتابی اخلاقی و به زبان فارسی است. نسخه‌ای از آن که به خط مؤلف در تاریخ ۱۲۹۲ کتابت شده است، در کتابخانه دکتر اصغر مهدوی به

شماره ۲۴۱ نگهداری می‌شود.

۱۲. جنگ: کتابی است در موضوعات گوناگون به دوزبان عربی و فارسی. نسخه‌ای از این کتاب در سیزده برگ در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۹۲۹۱ موجود است.^۱

۱۳. مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة.

نسخه‌شناخت مرآة الهداة

بر اساس بررسی‌های انجام شده از رساله حاضر هفت نسخه موجود است؛ سه نسخه اول که به ترتیب در کتابخانه‌های شاهچراغ، مجلس و مرعشی نگهداری می‌شود به خط مؤلف و مابقی به خط دیگران است.^۲ پس از بررسی تفصیلی مشخص شد نسخه مرعشی به شماره ۹۲۳۹، رساله دیگر همین مؤلف در موضوع «آداب الصلاة» است (که پیشتر در آثار وی به آن اشاره شد) و ارتباطی با مرآة الهداة ندارد.

نسخه شاهچراغ به شماره ۷۷ به خط نستعلیق درشت و در اندازه سطور مختلف در سال ۱۲۷۹ ق.^۳ کتابت شده است. بر اساس شماره گذاری صفحات که بعدها انجام شده است، نسخه ۲۹۹ صفحه دارد. آسیب دیدگی نسخه در صفحه ابتدایی دیده می‌شود (تصویر ۱) که مرمت نادرست، باعث شده است بخشی از پنج صفحه بعد از آن ناخوانا شود. نسخه را حاج محمد سالکی در تاریخ ۶ مرداد ۱۳۴۴ به کتابخانه شاهچراغ هدیه و وقف کرده است (تصویر ۲). خوانش برگ‌هایی از این نسخه دشوار بود. (تصویر ۳)

نسخه مجلس (تصویر ۴) به شماره ۸۶۳۶ است و کتابت آن در تاریخ ۲۶ جمادی‌الاول ۱۲۸۴^۴ به پایان رسیده است (تصویر ۵) نسخه در ۸۲ برگ ۱۹ سطری تنظیم شده است و جز چند برگ که آب‌خوردگی جزئی دارد خوانا است.

۱. اسلامی، محمدجعفر، بازشناخت آثار علمی خاندان همدانی در قرن ۱۳ و ۱۴ق، پیام بهارستان، شماره ۲۴، صص ۲۳۰-۲۳۱.

۲. درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۳، صص ۴۱۲-۴۱۳.

۳. برابر با ۱۲۴۱ هجری شمسی. ۴. برابر با ۳ مهر ۱۲۴۶.

هدف از تألیف مرآة الهداة

مؤلف بر آن بوده تا رساله‌ای موجز و مختصر در این موضوع به رشته تحریر درآورد؛ رساله‌ای که به ادعای او تاکنون کسی به چنین «اسرار خفیه و دُرر نکات مخفیه» اشاره نکرده است. او دغدغه نوشتن این رساله را از مدتها قبل داشته است که به سبب «سخت‌گیریها و عدم اقبال اهلان» به تعویق افتاد تا اینکه دیدار جمعی از دوستان بالاخص میرزا محمدیوسف آشتیانی^۱ ملقب به مستوفی‌الممالک (۱۲۲۷ ق. - ۱۳۰۳ ق.) سبب شد تا وی این رساله را در سال ۱۲۷۹ ق. به رشته تحریر درآورد.^۲

وجه تسمیه رساله

مؤلف بیان داشته است این کتاب تحفه‌ای است که وی در سفر به تهران برای مستوفی‌الممالک برده است و به سبب شأن و منزلت او، این کتاب را تنها هدیه لایق دانسته است. مؤلف با اشاره به داستان حضرت یوسف (علی نبینا و آله و علیه السلام) که وقتی دوست دوران کودکی‌اش به دیدار وی آمده بود چون هدیه شایسته یوسف نیافته بود، آینه‌ای هدیه آورد^۳؛

لایق آن دیدم که من آینه‌ای	پیش تو آرم چو نور سینه‌ای
تا ببینی روی خوب خود در آن	ای تو چون خورشید شمع آسمان
آینه آوردمت ای روشنی	تا چو بینی روی خود یادم کنی ^۴

این کتاب را مسمی به مرآة الهداة فی کشف اسرار الصلاة آینه هدایت در کشف رازهای

۱. از نوادگان میرزا محسن آشتیانی و فرزند میرزا حسن مستوفی‌الممالک زمان محمدشاه قاجار بود. او پس از درگذشت پدرش لقب مستوفی‌الممالک گرفت، او به سبب درست‌کاری و کاردانی مورد توجه و اعتماد امیرکبیر بود. همچنین مورد احترام و علاقه ناصرالدین‌شاه نیز بود و سه سال قبل از فوتش از جانب او منصب صدارت یافت. او به حسن اخلاق شهرت داشت و درویش را گرامی می‌شمرد و با ایشان دوستی داشت.

۲. ن. ک: همان، ص ۲.

۳. ن. ک: متن کتاب، ص ۱.

۴. مولوی، مثنوی معنوی، دفتر اول، ص ۱۴۳.

نماز کرده است.^۱

روش تصحیح

در این تصحیح نسخه شاهچراغ، به عنوان نسخه اساس و نسخه مجلس، به عنوان نسخه بدل در نظر گرفته شد. نسخه شاهچراغ و مجلس به ترتیب با مخفف‌های «شا» و «مج» مشخص شده است. در هر جا که نسخ «شا» و «مج» با منابع در دست مصححان مغایرت داشت با مخفف «اص» در پاورقی اشاره شده است. افتادگی‌ها با «+» و افزون‌ها با «+» در پاورقی مشخص شده است.

راجع به رسم الخط رساله حاضر باید گفت: حرف گ به صورت ک نوشته شده (مثل کوید گوید، پروردگارت پروردگارت و ...)، و «ت» آخر برخی کلمات به شکل «ة» آمده (رکعة - رکعت، - جهة - جهت، ...) «به» ربط به کلمه بعدی متصل است (بخط - به خط، - بموج - به موج، ...)، کلمه «است» به کلمه قبلی چسبیده (جهتست - جهت است، - طوریت - طوری است، ...)، الف کلمه «این» بخصوص بعد از «از» و «در» حذف شده است (ازین - از این، درین - در این، ...).

ما در همه این موارد قواعد رسم الخط معاصر را بر مبنای مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی رعایت کرده‌ایم، بدون آنکه به اصل متن لطمه‌ای وارد شود و یا ویژگی نثر عبارات و جملات آن از بین برود.

ساختار رساله

مؤلف پس از بیان مقدمات و با تأکید بر اینکه: «خداوند دانای مهربان اوضاع نماز را به طوری مقرر فرمود که صورت و معنا ظاهراً و باطناً، ذکرأ و تسبیحاً چه به حسب کلمات و حروف به اعتبار مفاهیم و زُبر و بَینه و بسایط و چه به حسب اعداد که هریک عالمی است برآسه جامع، سراسر ذکر محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) است از ابتدای اذان تا آخر سلام^۲» این ادعا را مطرح می‌کند: «این معانی که به

یاری اولیا و عنایت آل الله (سلام الله علیهم) و تأیید الهی بر این داعی معلوم گشته و ندیده‌ام که احدی از علمای متقدمین و متأخرین (رضوان الله علیهم) ملتفت شده، ذکر فرموده باشند^۱ ابواب دهگانه کتاب را آغاز می‌کند که عبارت‌اند از:

باب اول: در ذکر اشارات و رموز آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» و تقدیم بیان اشارات این آیه مبارکه بر کلمات اذان و اقامه و تکبیرات.

باب دوم: بیان سراسری معصومین (علیهم السلام)؛

باب سوم: اشارات سوره حمد بر معصومین (علیهم السلام) و تطبیق آن سوره مبارکه با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»؛

باب چهارم: در ذکر بعضی از اسرار و اشارات سوره مبارکه توحید؛

باب پنجم: بیان اشارات سوره انا «أَنْزَلْنَاهُ» بر معصومین (علیهم السلام)؛

باب ششم: در بیان اشارات ذکر رکوع بر معصومین (علیهم السلام) و اسرار رکوع؛

باب هفتم: در بیان اشارات ذکر سجود بر معصومین (علیهم السلام)؛

باب هشتم: در بیان اشارات ذکر تشهد؛

باب نهم: در اشارات ذکر سلام؛

باب دهم: در بیان اشارات اذان.

به‌طور کلی می‌توان این رساله را به دو بخش اصلی تقسیم کرد؛ بخش اول اسرار نماز را با رویکردی عرفانی و با استناد به روایات تبیین می‌کند و در بخش دوم که خود به ۱۰ باب تقسیم می‌شود با استفاده از علم حروف به استخراج زُبر و بینات، بسایط کلمات نماز و تطبیق آنها با اعداد ۵ (پنج تن آل عبا) ۶ (اسامی دوازده امام) ۷ (اسامی چهارده معصوم) ۱۲ (تعداد امامان) ۱۴ (تعداد معصومین) پرداخته است تا از این رهگذر مدعای اولیه خود در کتاب را که نماز حقیقت معصومین (علیهم السلام) است، اثبات کند.

منبع شناخت رساله

نویسنده در این رساله علاوه بر بهره گیری از آیات قرآن، از تعداد زیادی روایات معصومین (علیهم السلام) بهره برده است. از میان روایات استفاده شده، تنها سند معدودی از روایت یافت نشد؛ از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. الهی زدنی تحیراً؛^۱
 ۲. نماز معراج مؤمن است؛^۲
 ۳. واجب است بر هر مؤمنی که مطالعه کند حرکات در طاعات را به توفیق و سکون از معاصی را به عصمت؛^۳
 ۴. و گاهی اینکه دستی که از پشت پرده بیرون آمد و با من شیربرنج خورد، دست علی (علیه السلام) بود؛^۴
 ۵. چون مؤمن به نماز بایستد همه موجودات حتی ملائکه به او اقتدا می کنند؛^۵
 ۶. التفرقة بدون الجمع زندقه و الجمع بدون الفرق تعطیل و الجمع بینها توحید؛^۶
 ۷. الصراط المستقیم ائمة المؤمنین.^۷
- و منابع روایی این رساله عبارتند از: الامالی، التوحید، الخصاله، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، علل الشرائع، کمال الدین و تمام النعمة، معانی الاخبار، من لایحضره الفقیه از ابن بابویه، الفضائل از ابن شاذان، مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام) از ابن شهر آشوب، اقبال الاعمال از ابن طاووس، الکافی از کلینی، روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه از محمد تقی مجلسی، بحار الأنوار از محمد باقر مجلسی و الإحتجاج علی أهل اللجاج طبرسی یافت شد. نویسنده که پیشتر در کتاب آیات الائمة از عهد عتیق به عنوان منبع غیر اسلامی بهره برده است در این رساله نیز علاوه بر بهره مندی از وحی کودک^۸ از کتاب حضرت

۱. ن. ک: متن کتاب، ص ۵۱

۲. همان، ص ۱۰.

۳. همان، ص ۲۸.

۴. همان، ص ۱۷.

۵. همان، ص ۱۰.

۶. همان، ص ۲۸.

۷. همان، ص ۱۴۳.

۸. متنی پیشگویانه در میراث مکتوب یهودی است، مربوط به چند دهه قبل از ولادت خاتم الانبیاء که در آن از نام ایشان (محمد) و از برخی حوادث دوران حیات و بعد از حیات ایشان تا آخر الزمان، خبر داده است. پیشگویی هایی که مسیح وار و یحیی وار، در خرد سالی، به زبان-

مقدمه / بیست و پنج

دانیال (علی نبینا و آله و علیه السلام) استفاده کرده است^۱ تا با اشارات آن کتاب به ظهور حضرت ختمی مرتبت و نیز ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) استشهاد کند. نویسندگان این رویکرد را در میان علمای سلف بی سابقه معرفی می کنند.^۲ او همچنین از آثار عرفانی چون شرح منازل السائرین عبدالرزاق کاشانی، مشارق أنوار الیقین فی أسرار أمير المؤمنين (علیه السلام) حافظ رجب بررسی^۳ و انسان الکامل عبدالکریم جیلی و کلمات مکتونه من علوم اهل الحکمة و المعرفة ملامحسن فیض کاشانی استفاده کرده است.

او در این رساله از اشعار بزرگانی چون مولانا، حافظ، سعدی، شیخ محمود شبستری، شیخ بهایی و نیز اشعار پدرش، محمدرضا بن محمد امین همدانی، بهره برده است.

علاوه بر این، نه مرتبه مخاطب را به یکی از آثار خود به نام آیات الائمة (پیشتر به آن اشاره شد) ارجاع می دهد.

شایان ذکر است عبارت «و فی وجوهنا لمعات برق القرب من اثار حمایتک» که از قول معصوم نقل شده است،^۴ در کتاب الطريق الی الله الشیخ و المرید من کلام الشیخ الاکبر اثر ابن عربی یافت شد؛ و همچنین برخی از اشعاری که مؤلف به حضرت سید الشهداء (علیه السلام) نسبت داده است^۵ در دیوان شمس مغربی^۶ یافت شد.

تحلیل محتوای رساله

نویسنده رساله حاضر ضمن انتقاد از کسانی که با دست آویز قراردادن آیه «اقیم

حکودکی بنی اسرائیلی به نام نحمان بن پنحاس ملقب به خاطوفا آمده است و متن مکتوب آنها در زبان عبری با عنوان نوونت حیل (کتاب پیشگویی های کودک یا آن طور که در منابع فارسی مشهور شده است کتاب وحی کودک) شناخته می شود.

۱. ن. ک: متن حاضر، صص ۱۷۳ و ۱۸۱. ۲. متن حاضر، ص ۸۱.

۳. به اعتقاد برخی این کتاب در زمره آثار غلوگونه است.

۴. همان، ص ۵۳. ۵. همان، ص ۹۸.

۶. ملا محمد شیرین مغربی تبریزی معروف به شمس مغربی، متوفی ۸۰۹ ق. صوفی و شاعر ایرانی.

الصَّلَاةَ لِذِكْرِ^۱ این ادعرا مطرح کرده اند که ذکر الاهی را به شکلی جز نماز برپا خواهند داشت و از نماز خواندن مستغنی هستند، این گروه را «کوتاه نظران» معرفی می کند.^۲ همچنین مؤلف، بر تفاوت سطح و درک معرفتی «علمای ربانی و عرفای حقانی» با «علمای رسوم» تأکید می کند.^۳

مؤلف از بیان نظرات شخصی خود، در خصوص متن روایت دریغ نکرده است، هر چند که جوانب احتیاط را رعایت کرده است:

و در این نسخه که نزد داعی است در اول حدیث این طور نوشته شده:
«ان الله خلق نورا من نوری و خلقنی نورا من نوره و کلانا من نور واحد»
و چنان به نظر داعی می آید که ناسخ غلط نوشته و عبارت اینطور بوده:
«ان الله خلقه نورا من نوری و خلقنی نورا من نوره و کلانا من نور واحد» تا ضمیر «من نوره» به کجا راجع باشد.^۴

این اثر اصولاً تفسیری از نماز حول محور «انسان کامل» یا به تعبیر عرفان شیعی، امام معصوم (علیه السلام) است. از این رو نماز را با استناد به روایات، حقیقت تکوینی و تشریمی معصومین (علیهم السلام) و یا به عبارتی خود ایشان معرفی کرده است و در این رابطه استناد به خطبه حضرت علی (علیه السلام) و مفاخره ایشان با امام حسین (علیه السلام)^۵ می کند. به همین سبب تمامی واجبات و مستحبات نماز را با اشاره مستقیم به روایات با شخصیت معصومین (علیهم السلام) منطبق می سازد. همچنین برای اثبات این امر و تطبیق تعداد و اسامی ایشان با کلمات و عبارات نماز با ذوقی عرفانی متوسل به علم حروف و زُبر و بسایط کلمات شده است که بسیار قابل تأمل است.^۶

۱. طه. ۱۴. ۲. ن. ک: متن کتاب، ص ۵۳.

۳. همان ص ۴۱. ۴. همان، ص ۱۴۳.

۵. ابن شاذان قمی، الفضائل، ص ۱۸۴.

۶. شایان ذکر است پیش از او ملاهادی سبزواری در ابتدای رساله اسرارالحکم، باب صلاة به اختصار از تأویل اعداد نمازها سخن به میان آورده است. ر. ک: ملکی، وحیدی، اسرارالصلاة، ج ۴، صص ۲۷۲ - ۲۷۳.

او در جای جای کتاب برای آگاهی بیشتر مخاطب از فضیلت معصومین (علیهم السلام) و نیز به جهت اجتناب از اطناب به کتاب دیگر خود با نام آیات الانمه ارجاع می‌دهد.

وجوب نماز

او برای تبیین وجوب نماز می‌گوید: از آنجا که خداوند متعال برای تمامی اعضای ظاهری و باطنی انسان عبادتی خاص قرار داده است، عبادت جامعی برای او لازم بود که مشتمل بر عبادات جمیع موجودات از مادی تا مجرد و از ناسوت تا به لاهوت باشد که به آن عبادت قیام کند تا بدین وسیله تمامی عوالم وجودی مجتمع در بندگی شود؛ از این رو نماز بر او مقرر گشت به همین دلیل است که گفته می‌شود «نماز معراج مؤمن است». و چون حضرت محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) در مقام معراج، که بالاترین مقامات است و در سر حد ظهور تفصیلی کمال جمع‌الجمعی بود، اقدام به برپایی چنین عبادتی فرمود؛ لهذا این عبادت بر جمیع امت واجب گشت و چون معراج خارج از زمان بود، محیط به تمامی ازمنه خواهد بود.

نمازهای پنجگانه

درباره این که چرا نمازها در پنج هنگام تعیین شده است ابتدا استدلال به وجود تکوینی و تشریعی مبارک پنج تن آل عبا می‌کند، به این صورت که اول کثرت و تفصیلی که بعد از صادر اول یعنی حقیقت محمدیه (صلی الله علیه و آله و سلم) به ظهور پیوست، حضرات خمسة النجباء (علیه‌الآف التحية والثناء) بودند، چنانچه احادیث بسی‌اندازه در این باب وارد است؛ از جمله اینکه مروی از حضرت رسول (صلی الله علیه و آله و سلم) است که می‌فرماید: «به درستی که حق تعالی خلق کرد من و علی و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام) را پیش از آنکه دنیا را خلق بفرماید به هفت هزار سال»^۱. پس از این اشارت بیان می‌کند که هریک از نمازهای پنجگانه

۱. ابن بابویه، علل الشرایع، ج ۱، صص ۲۰۸-۲۰۹؛ «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَنِي وَ عَلِيًّا وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الدُّنْيَا بِسَبْعَةِ آلَافِ عَامٍ...».

متعلق به یکی از خمسة النجباء (علیهم الآف التحية والثناء) است:

نماز ظهر حضرت رسول (صلی الله علیه وآله وسلم)

نماز عصر حضرت امیر المؤمنین (علیه السلام)

نماز مغرب حضرت فاطمه (سلام الله علیها)

نماز عشاء حضرت امام حسن مجتبی (علیه السلام)

نماز صبح حضرت خامس آل عبا (علیه السلام).

و سپس مواردی را بیان می‌کند:

• پنج مقام توحید: توحید آثاری؛ توحید افعالی؛ توحید اسمایی؛ توحید صفاتی؛
توحید ذاتی که هر یک اشاره به یکی از خمسة النجباء (علیهم الآف التحية والثناء)
دارد؛

• پنج آیه سوره توحید؛

• حضرات خمس: تعین اول و ثانی (حضرت اول)، عالم عقل (حضرت دوم)، عالم
مثال (حضرت سوم)، عالم ماده (حضرت چهارم) و انسان کامل (حضرت پنجم)؛
• استحالات پنجگانه نطفه در رحم (نطفه، علقه، مضغه، عظام، لحم)؛
• اعضای پنجگانه هیکل انسانی که آتم هیا کل است؛
• پنج حس ظاهر و باطن.

ولایت، شرط پذیرش نماز

وی پس از تبیین چرایی نمازهای پنجگانه اشاره به اکمال اسلام به ولایت
امیر المؤمنین (علیه السلام) می‌کند که بدون ایمان به آن، هیچ عملی پذیرفته نخواهد
شد. در تفسیر وافی هدایه «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى
الْخَاشِعِينَ» (بقره: ۴۵) از اهل بیت (علیهم السلام) وارد است که مقصود از صبر، پیغمبر
(صلی الله علیه وآله وسلم) است و از صلا، حضرت امیر المؤمنین (علیه السلام)^۱ و
همچنین در حدیثی حضرت امیر (علیه السلام) می‌فرماید: «وَقَوْلُهُ (وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ)

فَمَنْ أَقَامَ وَلَايَتِي فَقَدْ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَإِقَامَتَهُ وَلَايَتِي صَعْبٌ مُشْتَصَبٌ»^۱.

پس قیام حضرت رسول (صلی الله علیه وآله وسلم) به نماز در معراج، سیر آن حضرت (صلی الله علیه وآله وسلم) در تمامی عوالم ولایتی حضرت امیر (علیه السلام) بود که سراسر، باطن خود پیغمبر (صلی الله علیه وآله وسلم) باشد به عنوان تفصیل که موافق اخبار فهم وقایعی که از معراج آن حضرت به ظهور رسیده است، من البدو الی الختم، همه قصه ولایت حضرت امیر (علیه السلام) بوده است و از هر عالمی از عوالم این معنی به زبانی و بیانی، تعبیرات وارد شده است، کما هی می فرماید که: «به هر فلکی از افلاک که رسیدم تمثال علی (علیه السلام) را دیدم»^۲.

بیان موالات نماز با استناد به حدیث معراج^۳

در ادامه مؤلف با بیان ماجرای معراج پیامبر به تبیین اسرار موالات نماز می پردازد و تمامی کلمات و حرکات در نماز را همان کلمات و حرکات پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) در گذر از آسمانها در شب معراج می داند که بخشی از آنها از جانب پیامبر و برخی امر خداوند متعال است. به تفصیل در متن رساله به این مطالب پرداخته شده است. استناد مؤلف برای بیان این مطالب روایتی است که ابن بابویه (متوفی ۳۸۱ ق.) در علل الشرایع (ج ۲، صص ۳۱۲-۳۱۸) از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده است.

شرح و تبیین برخی اصطلاحات عرفانی

مؤلف پس از تبیین اسرار سجده و ارتباط آن با فنا و بقا می گوید: «چون اسم فنا و بقا برده شد و این دو عبارت به گوش های اهل این زمان عجیب و غریب می آید، خصوص در نظر کوتاه نظران که از طریقه ارباب عرفان و ایقان دورند و اگر طعنه در این باب نزنند اعتنایی نخواهند داشت، لهذا لازم آمد که اشاره فی الجمله به تفصیل آنها برود»^۴. از این رو با نظر به روایات معصومین (علیهم السلام) و با توجه به شرح

۱. همان، ص ۶۸.

۲. ن. ک: محمد باقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۳۰۴.

۳. ابن بابویه، علل الشرایع، ج ۲، ص ۳۲۳. ۴. متن کتاب، ص ۴۹.

منازل السائرین عبدالرزاق کاشانی به شرح و بسط این دو اصلاح می‌پردازد. او پس از بررسی و شرح فنا و ارتباط آن با سجده می‌گوید: «در این عنوانی که اینک گذشت بعضی عبارات مذکور شد که به اعتبار بُعد عهد و عدم انس اغلب طالبان و اعتنا نفرمودن آنان شایسته بود که کمال اهتمام در آن باب بفرمایند و فهم آن عبارات بسی مشکل بود و مقصود غیر معلوم بود و هرکسی به اندازه حوصله خود عملی می‌کرد غیر معلوم بود لازم آمد که اجمالاً به تفسیر آنها زحمت افزای خاطر دوستان و مخادیم آیم و این بود آن عبارت تعظیم، وجد، کشف، همت، صبر، سبق، وقت، مشاهده، اتصال، شوق، حیرت، برق، تحقیق، ادب»^۱. از اینرو این اصطلاحات را نیز با استفاده از شرح منازل السائرین عبدالرزاق کاشانی تبیین می‌کند.

منابع و مأخذ مقدمه

کتاب

۱. دیوان امیرالمؤمنین (علیه السلام)، به کوشش حسین بن معین الدین میبیدی و مصطفی زمانی، قم، دار نداء الإسلام للنشر، ۱۴۱۱ق.
۲. آرمایش، سید مصطفی، درآمدی بر تحولات تاریخی سلسله نعمت‌اللهیه در دوران اخیر، تهران، حقیقت، ۱۳۸۱ش.
۳. آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، الذریعة الی تصانیف الشیعة بیروت، دارالاضواء، [بی‌تا].
۴. ابن بابویه، علل الشرایع. قم، کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ش.
۵. ابن عربی، فتوحات مکیه بیروت، دارالصادر، [بی‌تا].
۶. ابن خلدون، مقدمة ابن خلدون، به کوشش عبدالله محمد الدرویش، دمشق، دار یعرب، ۲۰۰۴م.
۷. ابن شاذان القمی، الفضائل، قم، رضی، ۱۳۶۳ش.
۸. ابوزید، نصر حامد، محمد (ص) و آیات خده ترجمه فزیده فرنودفر، چ ۲، تهران، نشر علم، ۱۳۹۵ش.
۹. ابوطالب مکی، قوت القلوب، به کوشش باسل عیون السود، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۷ق.
۱۰. امین، محسن، اعیان الشیعة به کوشش حسن امین، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ق.
۱۱. زین العابدین صفوی گنجوی، شرح حال عرفه متصرفه و زهاد عمر قاجار از کتاب تحفة الالباء فی تذکرة الاولیاء و الشرفاء، به کوشش وحید محمودی و محمدرجاء صاحب‌دل، تهران، سفیر اردهال، ۱۳۹۷ش.
۱۲. شیخ بهایی، کنشکول بهایی، به کوشش محمدالکرمی، چ ۶، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۳ق.

۱۳. شیعی سبزواری، ابوسعید حسن بن حسین، مصابیح القلوب به کوشش محمد سپهری، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۸۳ ش.
۱۴. حافظ، دیوان حافظ، به کوشش محمد قزوینی و قاسم غنی، تهران، زوار، ۱۳۸۵ ش.
۱۵. حافظ رجب برسی، مشارق انوار الیقین فی اسرار امیر المؤمنین (علیه السلام)، به کوشش علی عاشور، بیروت، اعلمی، ۱۴۲۲ ق.
۱۶. درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (لنخا)، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰ ش.
۱۷. قشیری، عبدالکریم بن هوازن، کتاب المعراج، بیروت، دار و مکتبه بیبلیون، ۲۰۰۷ م.
۱۸. موسوی بجنوردی، سید محمد کاظم، دانشنامه بزرگ اسلامی، تهران، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۳ ش.
۱۹. محمد معصوم شیرازی، طرائق الحقایق، تهران، انتشارات سنائی.
۲۰. محمد غزالی، احیاء علوم الدین، به کوشش عبدالرحیم بن حسین حافظ عراقی، بیروت، دار الکتاب العربی، [بی تا].
۲۱. محمد غزالی، کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، ج ۱، تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۸۳ ش.
۲۲. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۲۳. محمد بن عبدالجبار نفری، المواقفه به کوشش آرتور جان آربری، بیروت، دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۱۷ ق.
۲۴. مدرس، میرزا محمد علی، ریحانة الادب، کتابفروشی خیام، ۱۳۷۴ ش.
۲۵. مولوی، مننوی مننوی، به کوشش نیکلسون، تهران، هرمس، ۱۳۹۰ ش.
۲۶. هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، ابراهیم میانجی، محقق، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۰

مقاله مجله تخصصی

۱. اسلامی، محمدجعفر، بازشناخت آثار علمی خاندان همدانی در قرن ۱۳ و ۱۴ ق. پیام بهارستان، (۲۴)، ۲۲۱-۲۳۸، ۱۳۹۳ ش.
۲. اسلامی، محمدجعفر، هدیه النملة الی مرجع الملة اؤلین رسالة مستقل در رد شیخیه. کتاب ماه دین، (۱۸۸)، ۳۷-۴۱، ۱۳۹۲ ش.
۳. بهرامی، روح الله، مغیره بن سعید و ظهور اندیشه‌ی حروفی گری در عصر امویان، مجله مطالعات تاریخ اسلام، (۵)، ۳۰-۳۹-۴۹، ۱۳۸۹ ش.